

Kornelija Kuvač-Levačić

Zadar

TKONSKI ZBORNIK: HRVATSKOGLAGOLJSKI TEKSTOVI IZ 16. STOLJEĆA

(Transliterirao i popratne tekstove napisao: Slavomir Sambunjak, Tkon, 2001.)

Objavlivanjem knjige *Tkonski zbornik, hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća*, prof. dr. Slavomir Sambunjak s Filozofskoga fakulteta u Zadru iznova je obogatio hrvatsku znanost otkrivši javnosti nove tekstove iz prebogate i dragocjene riznice hrvatskog glagoljaštva.

Znanstvenoj i široj javnosti poznat po nizu članaka koji obrađuju sličnu tematiku, a osobito po monografijama: *Gramatografija Konstantina Filozofa Solunskoja, Hipoteza o postanku i značenju glagoljice* (1998.) i *Jezik i stil hrvatskih glagoljskih prenja* (2000.), autor nas na 296 stranica publikacije srednjovjekovnog glagoljskog kodeksa, koju je sam latinički transliterirao i popratio dodatnim tekstovima, sustavno upoznaje s bogatstvom različitih književnih vrsta i žanrova što su ih stoljećima marljivo prikupljali redovnici - sastavljači *Zbornika*.

U prvom poglavlju, svojevrsnom predgovoru, što nosi naslov *Tkonski zbornik kao uzorak hrvatske srednjovjekovne glagoljske književnosti*, autor ističe da mu je namjera uz konkretan, originalni kodeks progovoriti o cjelini srednjovjekovne književnosti, o načelima kojima je bila potčinjena, o ulozi Biblije u njoj, o žanrovima, simbolima i konačno o dubinskoj povezanosti glagoljice s nekim njezinim (književnim) motivima.

Riječ je, dakle, o Akademijinom rukopisu IVa, 120 (prozvanom *Tkonskim* jer je u Tkonu, mjestu na otoku Pašmanu kraj Zadra, čuvan i pronađen, a *zbornikom* zbog raznolikosti njegovih članaka) iz prve četvrtine 16. stoljeća. Prof. dr. S. Sambunjak uvjeren je da je riječ o jednoj od sadržajno najzanimljivijih srednjovjekovnih hrvatskih knjiga te da zavrjeđuje biti smatrana tipičnim predstavnikom hrvatskoglagoljske srednjovjekovne književnosti. Dapače, može

ga se promatrati i kao svojevrsnu hrestomatiju ili tezaurus iste. Budući da je nastao na kraju srednjovjekovnog razdoblja, *Tkonski zbornik* predstavlja dijakronijski presjek književnosti toga vremena, pri čemu je uočljiva piščeva ili sastavljačeva svjesna težnja ka žanrovskoj sveobuhvatnosti, sadržajnoj cjelovitosti i raznolikosti. Naime, raspon tekstova kreće se od filozofskih i strogo teoloških, preko prikazanja i poezije, pa sve do apokrifa, žitja, nekanonskih obrada, priča i legenda. Prof. Sambunjak uz to primjećuje da određeni tekstovi vrijednošću često nadilaze svoje inačice sačuvane u drugim glagoljskim kvadrinama, premda su, zbog oštećenosti sveska *Zbornika*, sačuvani samo fragmentarno.

Kako bi suvremenom čitatelju olakšao upoznavanje s tekstovima čija recepcija nužno podrazumijeva poznavanje duhovnih okvira razdoblja kojim kao stvaralački uzor i opći estetski ideal dominira Biblija, autor će publikacije, želeći produbiti čitačevo poznavanje specifičnog srednjovjekovna nazora na svijet (o kojemu još uvijek vladaju silne, opravdane i neopravdane predrasude, čak i u znanstvenim krugovima, iznijeti nekoliko osnovnih stvaralačkih načela koja vladaju tim razdobljem.

U središtu sustava stoji kršćanski Bog koji je Dobro, Istina, Ljepota, Moć, Pravednost, Svjetlost, Savršenstvo (i prije svega Ljubav, u evanđeoskom smislu, dodali bismo). Osnovni problem čovjeka toga doba jest kako Boga spoznati i time uspostaviti prvobitnu povezanost s Njime, narušenu istočnim grijehom. Jedan od načina spoznaje "nespoznatljivog Boga", kako navodi autor, jest putem upoznavanja s Božjom Riječi, Biblijom. Ona je dokaz da osim realne stvarnosti postoji i ona nevidljiva, božanska. Vidljivi je svijet Bog stvorio po uzoru na božanski, a literatura je odraz zemaljskog svijeta. Zato je izjednačavanje s biblijskim prototipom, prvenstveno Isusom, a ne prikazivanje stvarnih događaja, cilj srednjovjekovnog pisca. Pri tome su pisci, čitatelji i slušatelji već unaprijed pripravljeni na te komunikacijske uvjete koji vladaju u književnosti.

Drugo načelo vezano je uz tu komunikaciju, kako kaže autor. Razumijevanje obavijesti ovisno je o kodu zajedničkom piscu i primatelju, a svako je srednjovjekovno djelo dio općega - poslanje čovječanstva Bogu. To je čovjekov odgovor na Božje otkrivanje, na Objavu kao put spoznaje, u Bibliji.

Oficijalna kulturna literatura (prema shemi Krasimira Stančeva koju Sambunjak prenosi na 8. str. publikacije) najreprezentativniji je dio stare slavenske književnosti, a oficijalna izvankulturna literatura obuhvaćala je produkciju svjetovnih sredina. Tu spadaju kronike, ljetopisi, romani, priče itd. No, Sambunjak će pozornost svratiti

na neoficijalnu kultnu literaturu koja zauzima periferno mjesto u sustavu stare slavenske literature jer su njezini proizvodi najudaljeniji od zahtjeva srednjovjekovnih načela i norma (zabranjene priče s Istoka, gatalačke knjige). Ovaj je krug ostao najslabije proučen, jer je uvijek bio u sjeni apokrifne književnosti.

Tkonski zbornik danas sadrži 170 folija, 340 stranica, s 20-ak redaka po stranici. Pisala su ga dvojica autora, a sastavljen je uz visoku estetsku svijest i široku književnu kulturu. Autor drži sasvim prirodnim da se u njemu nalaze članci čiji jezik podjednako upućuje na prostore oko Tkona, kako i one koje možemo locirati, zbog spominjanja imena Bernardina Frankopana, prvenstveno na Krbavu. Tu su i tekstovi što upućuju na prostore među sjeverozapadnima, izrazito ekavskima i jugoistočnima, ikavskim čakavskim govorima (što počinju na polovici Pašmana). U *Tkonskom zborniku* autor prepoznaje i nazočnost kajkavskih jezičnih elemenata, također i štokavskih. Pretpostavlja potom da se time otkriva želja priređivača za prikazivanjem čitavog tadašnjeg hrvatskog jezičnog prostiranja ostvarena glagoljskim pismom, makar u naznakama.

Zanimljivo je kako Sambunjak tumači nazočnost participa *si* u *Djelima Mateja i Andrije među ljudožderima*. Najprije, znak je to izuzetne starine teksta i jedna od najsmislenijih pojava srednjovjekovnoga jezika koja govori do kojih se sve dubina u srednjem vijeku filozofski promišljao jezik. Naime, taj particip *si* odgovara grč. $\sigma \omega \nu$, a u hebr. JHWH što je poznato ime Boga, tabu za neposvećene. Autor promišlja i dalje, primjenjujući na particip ideju iz svoje *Gramatozofije...*, kad kaže da je riječ *si* napisana dvama najstarijim glagoljskim slovima *i* i *s*, dvjema složevinama geometrijskih likova, kruga i trokuta, koji zbrojeni daju heksagram: simbolički prikaz cjeline svijeta i aureolu Boga Oca. Sambunjak nadalje ostaje pri ključnoj ideji iz svoje monografije kad kaže da je stvaranje glagoljice ostvareno pred slikom Boga te da su prve, glagoljicom napisane riječi bile one s početka Ivanova Evanđelja: *Iskoni bē Slovo i Slovo bē Bog i Bog bē Slovo*.

Autor će nadalje progovoriti nekoliko rečenica o svakom zanimljivijem tekstu *Tkonskog zbornika*.

U prikazanju *Muke Kristove*, sličnost je riječi za Oca (Boga), zazvana u času prije Kristova izdisaja: "Eli, Eli lama azavtani", kako navodi autor, "neukom piscu poslužilo za grubu šalu: jedan od likova je shvatio da Krist zaziva Iliju pa se narugao, rekavši: 'Da vidimo hoće li mu sad Ilija priteći upomoć', kažem: okrutna šala i igra riječi, (...) moguća samo izvan hebrejskoga jezika." Međutim, moramo primijetiti da Markovo Evanđelje doista navodi te Kristove riječi (Mk, 15,34) i u

grčkom izvorniku, gdje Isusov usklik na aramejskom "Eloi, Eloi lama sabahtani?" ostaje nepreveden, a poznato je da upravo Markovo Evanđelje inzistira na prevođenju aramejskih riječi. Dakle, igra riječi nije ekskluzivno slavenska, već je u sustav svoga jezika pokušava prenijeti i sam evanđelist.

Čitalac će, nadalje, saznati važne podatke o popularnom apokrifnom sastavku *Djela apostola Andrije i Mateja među ljudožderima* čiji tekst se kod nas čuva još u Berčićevoj zbirci br. 5., iz 15., st., a u *Tkonskom zborniku* je nepotpun.

Među tekstovima iz najstarijega sloja *Tkonskoga zbornika* nalazi se *Čtenie Agapita*, životopis svetca, na kraju kojega neizbježna čudesa prelaze u viziju zagrobnoga života u čemu autor vidi dokaz isprepletanja žanrova u nekom novom, srednjovjekovnom sinkretizmu.

Sljedeći će naglasak svoga uvoda autor staviti na apokaliptične topose, s obzirom da znatan broj članaka u *Tkonskom zborniku* obrađuje temu Apokalipse. Naglasak tih toposa je na jarkim bojama i kontrastu unutar opisa jer se čovjek kroz njih pripremao za konačan obračun Dobra i Zla, za kraj vremena i Posljednji sud. Sve o čemu se moglo informirati u srednjovjekovnoj apokaliptici, Sambunjak nalazi u *Zborniku*: od opisa grijeha pojedinaca i staleža, posjeta paklu (u slučaju Abrama) i raj (kao u žitju Agapitovu) pa do one točke kad apokaliptička mašta poprima formu borbenoga programa. Već tada shvaćajući da je binarizam jedan od najjednostavnijih načina spoznavanja svijeta, srednjovjekovni stvaraoci tami su suprotstavljali rajsku svjetlost, što korespondira s najdubljom srednjovjekovnom filozofskom i teološkom misli po kojoj se Boga izjednačava sa Svjetlošću, Ljepotom i Dobrotom.

U *Tkonskom je zborniku* autor otkrio i jednu iz skupine najpoznatijih apokrifnih molitvi što se dovodi u vezu s bugarskim popom Jeremijom, možda bogomilskim heretikom, molitvu protiv nežita. U doba nastanka molitve, nežiti su bili demonski duhovi koji niti žive niti umiru. Priča o nežitu ovdje je sažeta, ali motiv se nalazi u drugom, funkcionalno i tematski bliskom tekstu, smještenom blizu apokrifa o nežitu - u zaklinjanju zla oblaka. Tekstovi molitava i zaklinjanja, bakanja, blagoslova i prokletstva, od pradavnina su opterećeni materijalnom snagom riječi. U nekim će člancima Sambunjak primijetiti čak i formulacije koje upućuju na to da se prijepis teksta sačuvanog u *Zborniku* zakopavao u polja kako bi magijska snaga riječi zaštitila urod od nevremena, kako bi povećala plodnost polja i sl. Bili su to apotropejski tekstovi i predmeti, poznati kao amuleti.

Zbornik sadrži još i pismo Isusovo o poštovanju nedjelje, zatim jedan od najstarijih hrvatskih poetskih tekstova o strahotama turskog nasilja, a to je posljednja

pjesma u skupini od njih pet što se nalaze ispisane poslije drame o Uskrsnuću. Autor se pita je li možda u hrvatskim tekstovima riječ o turskom zulumu, o sadržaju eshatološkoga karaktera i prepričava li se i ondje Apokalipsa, što je lako moguće ako uočimo zajedničke motive i obrasce opisivanja u jednom i drugom tekstu.

Zanimljiv stilem uočiti će autor na primjeru prikazanja Kristova silaska u limb gdje se dijelovi koji su u vezi sa svetim likovima pišu u stihu, a oni koji se odnose na demone u prozi. Prvo se tiče Kosmosa, a drugo Kaosa jer je forma oznaka suprotnosti red - nered. Ipak, dubinski je smisao te pojave dijametralno suprotan površinskom sloju, otkriva Sambunjak pitajući se nisu li, zbog razumskog, oštroumnog (proznog) ismijavanja vjere, svoja mjesta neočekivano zamijenili Kaos i Kosmos, iracionalno i racionalno u paradoksalnome obratu prikazanja. Tekst *Cvjeta od krjeposti* već je zreo izraz toga novovjekovnoga pogleda na svijet. Među njegovim moralističkim poukama autoru je najzanimljiviji 3. kapitul, *Ot ljubvi ženske* jer iza njega dolazi jedinstvena pjesma protiv žena, koja je sačuvana samo u *Tkonskom zborniku*. Spomenuti prozni tekst pisan je filozofski smireno i umjereno, a pjesnički je strastven i netrpeljiv, sličan srednjovjekovnim propovijedima o pokvarenosti žena.

Taj "žestoki srednji vijek", kako ga naziva Sambunjak, ogleda se u apokrifnoj *Legendi o 12 petaka*, svojevrsnom vjerskom prenjui između kršćanina Eleuterija i Židova Tarakoja, u tekstu gdje i drugi istraživači, poput, primjerice, Hercigonje, uočavaju prožimanje kršćanstva s poganskim elementima. No, ono što je našem autoru još važnije napomenuti jest prožimanje likovne umjetnosti s glagoljskim pismom. Pretposljednji paragraf ovoga opsežnoga uvoda posvećen je upravo tome fenomenu.

Model za pravljenje glagoljskih slova puki je zbroj aureola s ikona: križnih, kvadratnih, trokutnih i monogramskih. Spomenuta sprega dvojega duboka je i impresivna, kako kaže autor, i jednim se dijelom može ilustrirati na primjerima tekstova *Tkonskoga zbornika*. "Tako su nam tekstovi koji govore o Kristovu silasku u limb i njegovu uskrsnuću, zahvaljujući tome što su napisani glagoljicom, i bez obzira na to koje im je porijeklo i izvorno i prvotno pismo, osmišljeniji i obogaćeni dimenzijom koja postoji samo u glagoljskim tekstovima (...)" (str. 37). Autor će, dakle, sprezi koja postoji među likovnom figurativnom naracijom i književnošću, pridružiti i pismo, zahvaljujući "genijalnom stvaralačkom daru Konstantinovome" (str. 37.).

Posljednji paragraf uvoda Sambunjak posvećuje arkandelu Mihovilu jer se sastavljači *Zbornika* toliko puta osvrću na nj da je moguće pomisliti kako je možda

Zbornik i sastavljen sa željom da čitatelj dobije što potpuniji pojam o tome liku. Široko je poznato da je Mihovil mačem izгнаo iz raja Adama i Evu, ali toga u biblijskoj Knjizi postanka zapravo nema, no Otkrivenje doista opisuje trenutak njegove pobjede nad Zmajem. Ovo je opisano u jednoj od legendi *Tkonskoga zbornika* putem koje autor dovodi sv. Mihovila u vezu s poganskim božanstvom Mithrom, starim indoeuropskim božanstvom svjetlosti, pravde i posredništva koji se i sam bori protiv načela mraka. Zanimljiv je i podatak, koji navodi Sambunjak, da se Mitrina pećina u Zadru, njegovo antičko svetište, nalazila svega nekoliko desetaka metara od mjesta na kojem je u srednjem vijeku nastala čuvena crkva sv. Mihovila i samostan franjevac trećoredaca.

Nakon napomene o transliteraciji pred čitateljem se od 41. do 246. stranice nižu transliterirani tekstovi *Tkonskog zbornika*. Autor neće zaboraviti ni abecedno složen *Rječnik važnijih simbola* na koncu knjige koji čini djelo transparentnim i onim čitateljima koji su slabo upoznati s biblijskim i liturgijskim nazivljem, pojmovima i simbolikom. Prof. Sambunjak prilično dobro tumači osnovne pojmove s tim da bi u nekim natuknicama važnije stvari ipak trebalo precizirati. Primjerice, pod natuknicom *Apostol* navodi:

“Apostoli su predvodili kultne blagdane kršćana(…)” (str. 248), a možda bi bolje bilo: “Apostoli su predvodili bogoslužje kulturnih blagdana kršćana.”

Također, umjesto veznika *a* u rečenici:

“Apostoli su obdareni sposobnošću da čine čuda i ozdravljenja u ime Božje, a pedeseti dan po Isusovu Uskrsnuću primili su dar Duha Svetoga(…)”,

svakako bi trebalo staviti uzročni veznik *jer* ili *budući da*, zbog toga što su apostolski darovi došli do izražaja tek pošto su primili Duha. Također, u istoj rečenici iza imenice dar trebao bi stajati zarez jer je Duh Sveti punina svih darova i tko je primio Duha, primio je sve darove.

Dalo bi se raspravljati i o rečenici iz natuknice *Likovi Boga*:

“Prema kršćanskome učenju Bog je nepoznatljiv, to jest nedostupan izravnom ljudskom istraživanju.” Katekizam Katoličke crkve (1994.) navodi sljedeće:

“Naša sveta majka Crkva čvrsto drži(…) da se Bog, počelo i svrha svih stvari, može s prirodnim svjetlom ljudskog razuma sigurno spoznati iz stvorenih stvari.” (I. vatikanski sabor: DS., 3004., cit u Katekizam..., članak 36., str. 29)

Ipak, prema papi Piu XII, enciklika *Humani generis*: DS 3875, navodi se i sljedeće:

“Jer istine koje se tiču Boga i odnosa ljudi s Bogom potpuno nadilaze red vidljivih stvari (...). U nastojanju da dođe do tih istina, ljudskom pak umu smetaju ne samo utjecaji osjetila i mašte, nego i neuredne težnje koje su posljedica istočnoga grijeha.” (Katekizam..., članak 37., str. 30.)

Dakle, kršćansko učenje zauzima stav da se Boga može spoznavati putem stvorenja i svjetla Objave, ali da ga se na ovom svijetu nikada do kraja ne može spoznati.

U natuknici *Misa* (euharistija) navodi se rečenica:

“Danas se u kršćanskim crkvama (pravoslavnim i katoličkima) koriste tri mise;(...)” (str. 258.)

Iza *tri* svakako treba doći imenica *teksta* jer ne postoji veći broj misa, već je ona samo jedna, ustanovljena na Kristovoj posljednjoj večeri. Ostalo su euharistijska slavlja, obnavljanje spomen-čina. “Jedna je, naime, te ista žrtva, isti koji je tada prinio sebe na križu prikazuje se sada po služenju svećenika, razlikuje se samo način prinošenja.” (Tridentski sabor, DS 1743., u: Katekizam..., članak 1367, str. 359.)

Pod natuknicom *Sedam* autor nabraja sljedećih sedam sakramenata:

“euharistija, krštenje, brak, ispovijed, posljednja pomast, posvećenje ulja i rukopolaganje”.

Međutim, posvećenje ulja je obred, ne sakrament. Dva sakramenta koja nedostaju su sv. Red i sv. Potvrda ili krizma. Rukopolaganje je, naime, čin koji postoji u sklopu različitih obreda pa se danas za sakrament svećeničkog ređenja uglavnom rabi naziv svetog Reda. U sakramentu sv. Potvrde vrlo je rano uz polaganje ruku dodano i mazanje mirisnim uljem (krizmom) što tumači naziv “kršćanin” odnosno “pomazanik Duhom Svetim”. Na Istoku se ovaj sakrament naziva miropomazanjem, tj. pomazanjem pomašću ili svetim mirom, tj. krizmom. Naziv Potvrda na Zapadu ističe, u isto vrijeme, potvrdu krsta čime se dovršava kršćanska inicijacija i učvršćuju krsne milosti što je sve plod Duha Svetoga. (prema Katekizam..., članak 1289., str. 341).

U natuknici *Smrt i pokop* autor navodi da je čovjekovo tijelo prema kršćanskoj doktrini “bijedno i nevrijedno” (str. 266.). Istina, ono jest smrtno i propadljivo, ali kršćanstvo iznimno cijeni tijelo jer se Krist utjelovio i obećao uskrsnuće tijela što kršćani ispovijedaju u molitvi Vjervanja.

Pod natuknicom *Uskrsnuće Kristovo* autorovoj rečenici:

“Zato su u kršćanskoj prcrkvi na noć Uskrsa oglašeni primali krštenje.” dodali bismo da se to događa i u današnjoj, suvremenoj Crkvi iz istog razloga kao i tada.

Publikacija završava *Rječnikom važnijih imena* koji će izvrsno poslužiti čitatelju za snalaženje u povijesno-kulturnim okvirima razdoblja, te *Literaturom*. Na samom kraju su i dvije preslike izvornih tekstova *Zbornika*.

Na kraju izričemo pohvalu autoru, prof. Slavomiru Sambunjaku što je svjetlu znanosti otkrio i savjesno obradio još jedan zaista vrijedan uzorak hrvatske glagoljaške baštine koji postaje poticaj i izazov novim proučavateljima. Zanimljivo bi bilo, primjerice, podrobnije se pozabaviti jezikom i stilom tekstova koji doista odišu skrivenim značenjima i zapretenim porukama, nevjerojatno bliskima i privlačnima čak i suvremenom čitatelju.